nakletmesi *el-Edebü'l-müfred*'in hadis ilmi bakımından önemini arttırmaktadır.

el-Edebü'l-müfred Buhârî'nin diğer eseri *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ* kadar ilgi görmemiş, bu yüzyılın başlarına kadar metin ve senedleri üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Eser Hindistan'da (Şahâbâd 1304/1887), Agra'da (1306/1889), kenarında Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaġīr*'i olduğu halde İstanbul'da (ts., Muhammed Efendi el-Bosnevî Matbaası), kenarında Ebû Hanîfe'nin *el-Müsned*'i olduğu halde yine İstanbul'da (1306/1889, 1309/1892) yayımlanmıştır. Daha sonra Kahire'de (1346/1927, 1349/1930) ve Muhammed Fuâd Abdülbâkī'nin tahkikiyle yine Kahire'de (1375/1955, 1378/1958), Ebûzabî'de (nşr. Muhammed Hişâm el-Burhânî, 1402/1981) ve Beyrut'ta (nşr. Kemal Yûsuf el-Hût, 1404/1984) yeni baskıları yapılmıştır. Ayrıca Haydarâbâd el-Câmiatü'l-Osmâniyye hocalarından Fazlullah el-Cîlânî tarafından matbu ve yazma nüshaları karşılaştırılıp hadislerin metin ve sened tenkidi yapılarak *Fażlullāhi'ṣ-ṣamed fî tavżîḥi'l-Edebi'l-müfred* adıyla şerhedilmiştir (Kahire 1364/1945, 1378/1958). Eser üzerinde Taybe bint Yahyâ'nın *Ḳurratü ʿayni'l-müsʿad bi-tertîbi etrâfi'l-Edebi'l-müfred* (Küveyt 1986), Muhammed Hüseynî Afîfî'nin hadislerin senedlerini ve mükerrer olan rivayetleri çıkarmak suretiyle hazırladığı *Ṣaḥîḥu'l-Edebi'l-müfred* (Riyad 1409/1988) adlı çalışmaları vardır. Hassân Ali eserden seçtiği 300 hadisi *The Priceless Gems or the Three Hundred Sayings of the Great Arabian Prophet* adıyla İngilizce'ye çevirmiş (Madras 1895), Ali Fikri Yavuz da kitabı *Ahlâk Hadisleri* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir (İstanbul 1974).

بسم الله الرحمن الرحيم (ابو حنيفة رضى الله عنه) عن يحيى عن محمد بن ابراهيم التيمى عن علقمة بن وقاص الليثى عن عمر بن الخطاب رضى الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الاعمال بالنيات ولكل امرئ مانوى فمن كانت هجرته الى الله ورسوله فهجرته الى الله ورسوله ومن كانت هجرته الى دنيا يصيبها او امرأة ينكحها فهجرته الى ماهاجر اليه (كتاب الايمان والاسلام والقدر والشفاعة وفيه تسعة وعشرون حديثا) الحديث الاول (ابو حنيفة رضى الله عنه) عن علقمة بن مرثد عن يحيى ابن يعمر قال بينما انا مع صاحب لى بمدينة رسول الله صلى الله عليه وسلم اذ بصرنا بعبدالله بن عمر رضى الله عنه فقلت لصاحبى هل لك ان تأتيه فنسأله عن القدر قال نعم قلت دعنى حتى اكون انا الذى اسأله فانى اعرف به منك قال فانتهينا الى عبدالله بن عمر فسلمنا عليه وقعدنا اليه فقلت له يا ابا عبد الرحمن انا نتقلب فى هذه الارض فربما قدمنا البلدة بها قوم يقولون لاقدر فبما نرد عليهم فقال

ماشاء الله

بسم الله الرحمن الرحيم

(باب قول الله تعالى ووصينا الانسان بوالديه حسنا) اخبرنا ابو نصر احمد بن محمد بن الحسن بن حامد بن هرون بن عبدالجبار البخارى المعروف بابن النيازكى قرآءة عليه فاقربه قدم علينا حاجا فى صفر سنة سبعين وثلاثمائة قال اخبرنا ابو الخير احمد بن محمد بن الجليل بن خالد بن حريث البخارى الكرمانى العبقسى البزار سنة اثنين وعشرين وثلاثمائة قال حدثنا ابو عبدالله محمد بن اسمعيل بن ابرهيم بن المغيرة بن الاحنف الجعفى البخارى قال حدثنا ابو الوليد قال حدثنا شعبة قال الوليد بن العيزار اخبرنى قال سمعت ابا عمرو الشيبانى يقول حدثنا صاحب هذه الدار واومأ بيده الى دار عبدالله قال سألت النبى صلى الله عليه وسلم اى العمل احب الى الله عز وجل قال الصلاة على وقتها قلت ثم اى قال ثم بر الوالدين قلت ثم اى قال ثم الجهاد فى سبيل الله قال حدثنى بهن ولو استزدته لزادنى (حدثنا) آدم قال

el-Edebü'l-müfred'in ilk sayfası (İstanbul, ts.)

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, *el-Edebü'l-müfred* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1404/1984; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 321-322; İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, Beyrut, ts., s. 493; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 48-49; Serkîs, *Muʿcem*, I, 534; Fazlullah b. Seyyid Ahmed el-Cîlânî, *Fażlullāhi'ṣ-ṣamed fî tavżîḥi'l-Edebi'l-müfred*, Kahire 1378/1958, I-II; Sezgin, *GAS*, I, 133; Hüseynî Abdülmecîd Hâşim, *el-İmâmü'l-Buḫârî: muḥaddiṣen ve faḳîhen*, Kahire, ts. (Mısrü'l-Arabiyye), s. 278-280; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteṭrafe*, İstanbul 1986, s. 53.

 İBRAHİM CANAN

EDEP

(الأدب)

Bir toplumda örf, âdet ve kural halini almış iyi tutum ve davranışlar veya bunları kazandıran bilgi anlamında kullanılan terim.

Edep (edeb) kelimesinin etimolojisi ve en eski mânaları hakkında farklı görüşler vardır. "Ziyafete davet etmek" anlamındaki **edb** veya "zarif ve edepli olmak" anlamındaki **edeb** masdarından isim olan kelimenin sözlüklerdeki başlıca mânaları "davet, iyi tutum, incelik ve kibarlık, hayranlık ve takdir" şeklinde gösterilir (*Lisânü'l-ʿArab*; "edb" md.; Fîrûzâbâdî, *el-Ḳāmûsü'l-muḥîṭ*, "edb" md.). Bütün Arap dilcileri edep kelimesinin **edb** kökünden geldiğini kaydederken müsteşrik Vollers ve C. A. Nallino, kelimenin aslının "sünnet"le eş anlamlı olan **de'b** olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunlardan Nallino, eskilerin bu kelimeden sadece sünneti, yani sonraki nesiller için birer kural olan gelenekleri anladıklarını belirtir. Başka bir deyişle edep, Câhiliye Arapları'na göre kişinin takip etmek zorunda olduğu eski geleneklerin toplamıdır. İslâm'dan önceki şiirde **de'b** kelimesi "sünnet" ve "edep" anlamında sıkça kullanılmaktaydı. Şu var ki edep **de'b**den değil bunun çoğulu olan **âdâb**dan türetilmiştir, yani **âdâb** kelimesinin asıl tekili **de'b** olmakla birlikte zamanla Araplar **de'bi** unutarak onun yerine aynı anlamda **edebi** kullanmışlardır (Nallino, s. 12-14). Ancak en eski ve güvenilir Arapça sözlüklerin hiçbirinde edebin aslının **de'b** olduğuna dair bir bilgi bulunmadığı gibi çağdaş Arap araştırmacıları ve edebiyat tarihçileri de herhangi bir belge ile teyit edilemeyen bu görüşü isabetsiz bulmuşlardır (meselâ bk. Şevkī Dayf, I, 7-8; Tâhâ Hüseyin, I, 25). İbn Manzûr edep kelimesinin kökünün **edb** olduğunu söyler ve bunun "davet etme" mânasına geldiğini belirtir. Nitekim aynı kökten gelen **üdbe, me'debe** (me'dübe) kelimeleri "ziyafet yemeği, düğün yemeği" anlamında sıkça kullanılmıştır (*Lisânü'l-ʿArab*, "edb" md.; İbn Kuteybe, s. 162, 558).

Kur'ân-ı Kerîm'de edep veya bundan türetilmiş herhangi bir kelime geçmez. Ancak dört âyette (Âl-i İmrân 3/11; el-Enfâl 8/52, 54; Gāfir 40/31) "âdet, alışkanlık, eskilerin uygulamaları" anlamında **de'b**, bir âyette (Yûsuf 12/47) aynı mânada **deeb**, başka bir âyette de (İbrâhim 14/33) "sürekli" anlamında **dâibeyn** kelimeleri yer almaktadır. Hadislerde ise hem edep hem de çoğulu âdâb ile aynı kökten fiil ve isimler kullanılmıştır (Wensinck, *el-Muʿcem*, "edb" md.). Abdullah b. Mes'ûd'un rivayet ettiği ve sözlük yazarlarının edebin kökündeki "davet" anlamı ile sonradan kazandığı "iyi alışkanlıklar" anlamı arasında münasebet kurmak için faydalandıkları bir hadiste, "Gerçekten bu Kur'an Allah'ın bir sofrasıdır (me'dübetullâh); O'nun sofrasından gücünüz yettiğince bilgi toplamaya çalışın" denilmektedir (Dârimî, "Fezâʾilü'l-Ḳurʾân", 1). Başka bir hadiste ise yine Kur'an'dan "Allah'ın edebi" diye söz edilmesi (Dârimî, "Fezâʾilü'l-Ḳurʾân", 1) ilgi çekicidir. Bu şekilde etimolojik bakımdan ortak bir kökten gelen me'debe ve edep kelimelerinin, her iki hadiste aynı şeye (Kur'an'a) nisbet edilmek suretiyle anlam olarak da ortak oldukları, böylece hadis dilinde edebin hayırlı ve yararlı bilgilerle davranış alışkanlıklarını ifade ettiği, Kur'an'ın bu bilgi ve davranışları sergileyen bir ilâhî edep kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

Câhiliye devriyle İslâmî dönemin başlangıcında edep ve aynı kökten türetilen diğer kelimelerin -pek seyrek olarak- "davet, incelik, kibarlık, beğenme, alışkanlık, âdet" gibi daha çok din dışı alanda ve bir ölçüde ahlâkî muhtevada kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim **muhadramûn***dan Sehm b. Hanzale adlı şairin bir beytinde edebin "âdet, geleneksel tutum" anlamında kullandığı bi-

linmektedir (Abdülkādir el-Bağdâdî, IX, 434). Daha sonra edep eski mânaları yanında "bir şey hakkındaki bilgi", aynı kökten gelen **te'dîb** "birini bir konuda bilgilendirme", **edîb** ise "bir şey hakkında bilgilendirilmiş kişi" anlamında kullanılmaya başlandı (Nallino, s. 11). Hz. Peygamber'in, çeşitli kabilelerin lehçelerini nasıl anlayabildiği şeklindeki bir soruya karşılık, "Beni rabbim eğitti (eddebenî) ve eğitimimi (te'dîbî) en iyi şekilde yaptı" (hadisin sıhhati hakkında bk. Aclûnî, I, 70) anlamındaki hadisinde **te'dîb** kelimesi "eğitme, bilgilendirme" karşılığı olarak kullanılmıştır.

Edep kelimesinin, nisbeten maddî ve zâhirî durumları ifade eden ilk sözlük anlamlarıyla sonradan kazandığı ve daha çok dinî, ahlâkî ve nihayet edebî unsurlar ihtiva eden anlamları arasındaki ilişki eski dilcilerin dikkatini çekmiştir. Nitekim Abdülkādir el-Bağdâdî (*Ḫizânetü'l-edeb*, IX, 432-433) nahiv, şiir vb. Arap ilimlerine "ulûmü'l-edeb", bu ilimlere sahip olan kişiye de "edîb" denilmesinin yeni bir gelişme olduğunu, bu ilimlerin İslâm'dan sonra doğduğunu belirtir ve edebin İslâmî dönemdeki terim mânasının ne şekilde oluştuğunu anlamaya imkân sağlayan açıklamalar yapar. Buna göre edep farklı anlamları olan iki ayrı kökten gelmektedir. a) "Hayret etme, çok beğenme" anlamındaki **edb** köküne göre edep "güzelliği dolayısıyla insanı şaşırtan, takdirini kazanan şey" demektir. Bir kimsenin sahip olduğu meziyet ve fazilet başkalarında hayranlık ve takdir hissi uyandırdığı için edep diye adlandırılmıştır. b) "Davet etme" mânasındaki **edb** masdarından türetilen edep ise insanları takdire değer ve meziyet sayılan hususlara davet eden, bilgisizlik ve kötü davranışlardan alıkoyan şeyi ifade eder.

Edebin, özellikle İslâmî tesirlerle giderek dinî ve ahlâkî anlamlara teşmil edildiğini gösteren en geniş bilgi Zebîdî'nin *Tâcü'l-ʿarûs*'unda bulunmaktadır ("edb" md.). İbn Manzûr gibi Zebîdî de kelimenin asıl anlamının "davet" olduğuna işaret ettikten sonra terim olarak "insanlar içinde eğitilmiş kişinin (edîb) eğitimle (te'dîb) kazandığı durum" demek olduğunu belirtir ve başka dilcilerin tariflerini nakleder. Müellifin hocası Muhammed b. Tayyib el-Fâsî edebi, "ona sahip olan kişiyi küçük düşürücü durumlardan koruyan meleke" diye tarif etmiştir. Tehânevî bu sonuncuyu edebin en iyi tarifi saymıştır (*Keşşâf*, "edeb" md.). Yine Zebîdî'nin verdiği bilgiye göre Ebû Zeyd el-Ensârî edebi, "söz veya hareket olarak takdire değer kabul edilen davranış tarzlarını uygulamak" şeklinde açıklamıştır. Ahmed b. Muhammed el-Mukrî'nin "nefsin eğitimi ve huy güzellikleri" anlamındaki edep tarifi tamamıyla İslâmî anlayışı yansıtmaktadır. Buna benzer ifadeler başka kaynaklarda da görülür. Nitekim İslâm'da edep kültürünün en eski kaynaklarından olan İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtib* (*Edebü'l-küttâb*) adlı eserinde bir "dilin edeplendirilmesi", bir de "nefsin edeplendirilmesi"nden söz edilerek kişinin dilini edeplendirmeden, yani edebiyat ve dil bilimlerinde eğitilmeden önce nefsini edeplendirmesi, ahlâkını güzelleştirmesi gerektiği (s. 14), nefsin edeplendirilmesinin de iffet, hilim, sabır, gerçeğe saygı, vakar, merhamet gibi erdemlerle mümkün olduğu (s. 20) anlatılır. Hâris b. Esed el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *Âdâbü'n-nüfûs* (Beyrut 1987) adlı kitabı, bilhassa ahlâk ve tasavvufa dair sonraki çalışmalarda geniş ilgi görecek olan nefsin edeplendirilmesi konusunda yazılan eserlerin ilki olmalıdır.

II. (VIII.) yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan edep kitaplarında bu terimin iyi bir eğitimle kazanılmış karakter disiplini, takdire değer hareketler, toplum içinde çeşitli kesimlerin birbirlerine karşı takınmaları gereken ve daha sonra "âdâb-ı muâşeret" denilecek olan medenî ve ahlâkî davranış tarzları ve bu hususlarda gerekli olan pratik bilgiler hakkında kullanıldığı görülür. Bu şekilde edep, genellikle "ilim" ana başlığı altında anılan şer'î ilimlerden ve bu ilimlerin konusu olan ibadet yahut muâmelât gibi uygulamalardan farklı olarak geniş ölçüde ahlâkî ve sosyal içerikli bir kavram haline gelmiştir. Nitekim ilimle edep arasındaki bu kapsam farkına sonraki bazı müellifler de işaret etmişlerdir. Meselâ Tehânevî, "Edep örfî, ilim şer'îdir; birincisi dünyevî, ikincisi dinîdir" der (*Keşşâf*, "edeb" md.). Terimin böyle bir muhteva kazanmasında II. (VIII.) yüzyıldan itibaren Grek, Hint ve bilhassa İran gibi İslâm dışı kültürlerden aktarılan bilgilerin, başta Abdullah b. Mukaffa' olmak üzere İran asıllı yazarlara ait eserlerdeki edep ve hikmet unsurlarının önemli ölçüde tesiri olmuştur. Nitekim İbnü'l-Mukaffa'ın *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-sağîr* adlı risâleleri, İslâm kültür tarihinde "edep" başlığı altında yazılmış ilk eserler olup kişinin başarılı ve mutlu olabilmesi, başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kurabilmesi için faydalı öğütler veren ve umumiyetle iyi bir ahlâk eğitimini amaçlayan bilgiler ihtiva eder. Aynı müellif *el-Edebü'l-vecîz*'de (*GAL Suppl.*, I, 236) ve *Kelîle ve Dimne* adlı ünlü tercümesinde, diğer ahlâkî konular yanında bilhassa hükümdar-halk ilişkisinin ne tarzda sürdürülmesi gerektiğine dair görüşleriyle daha sonra "Âdâbü'l-mülûk", "Âdâbü'l-vüzerâ", "Siyâsetnâme" gibi başlıklarla teşekkül edecek bir ahlâk-edebiyat türünün hazırlayıcısı olmuştur.

Arap-İslâm literatürü yanında yabancı kültürlerden, özellikle İran edebiyatından nakledilen malzemelerle beslenen III. (IX.) yüzyıl edep literatürünün en büyük temsilcisi Câhiz'dir. Câhiz ve onun öğrencisi olmuş yahut eserlerinden faydalanmış olan Ebû Hayyân et-Tevhîdî, Ebû Ali et-Tenûhî gibi ediplerin geliştirdiği edep literatürü özellikle entellektüel kesim için renkli ve ilgi çekici bir bilgi alanı haline geldi. Bu alan saf ilimden çok bütün nitelikleri, duyguları, davranışları, kendisini kuşatan maddî ve mânevî değerlerle insanı merkez alan bilgi ve hikmeti kapsar. Böylece gelişen edep kültürünü her seviyedeki insana hitap eden ahlâkî-edebî hikmetler; seçkin ve münevver zümrelerin duygu, düşünce ve hayat tarzlarına güzellik ve incelik kazandıran kültürel edep; yöneticilerle diğer üst kademelerdeki meslek erbabının yönetim ve meslekleriyle ilgili kuralları, âdâb ve erkânı, özel davranış tarzlarını gösteren kılavuz kitaplar şeklinde üç bölüme ayırmak mümkündür. III. (IX.) yüzyılda edebin bu türleriyle ilgili eser veren ve en az Câhiz kadar edep literatürüne hâkim olan diğer önemli bir müellif de İbn Kuteybe'dir. Onun *ʿUyûnü'l-aḫbâr*'ı, İslâm edep ve ahlâk kültürünün her seviyedeki insana hitap eden en eski ve en zengin kaynaklarındandır. Aynı müellifin dil ağırlıklı *Edebü'l-kâtib* adlı eseri, üst kademelerdeki devlet memurları için yazılmış eserlerin ilki ve en geniş kapsamlı örneği olup bu türde "Edebü'l-vüzerâ", "Edebü'n-nedîm", "Edebü'l-kazâ" veya "Edebü'l-kādî", "Edebü'l-müftî", "Âdâbü'l-mülûk", "Âdâbü's-siyâse" gibi başlıklar taşıyan eserlerin telifi sonraki yüzyıllarda da sürdürülmüştür. Yine bir III. (IX.) yüzyıl müellifi olan İshak b. Ali er-Ruhâvî'nin *Edebü't-ṭabîb*'i, edep kavramının daha o dönemlerde meslek ahlâkını da ifade etmek için kullanıldığını göstermesi bakımından önem taşır.

Edep terimi erken dönemlerden itibaren dinî literatürde de geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Buhârî'nin *el-Câmi'u'ṣ-ṣaḥîḥ*'inin bir bölümü "Kitâbü'l-Edeb" başlığını taşır. Yine onun, özellikle geniş anlamda ahlâka dair derlediği hadis ve haberleri ihtiva eden eserinin adı *el-Edebü'l-müfred*'dir. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī'nin *el-Âdâb* adlı eseri de ahlâk ve muaşeret konularına dair hadislerden oluşur. Diğer birçok hadis mecmuasında da edep bölümleri bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in sünnetinde müekked ve zevâid sünnet dışında kalan davranışlar fıkıh literatüründe genel olarak edep terimiyle ifade edilmiş olup fıkıh kaynaklarında ait olduğu konunun farz, vâcip ve sünnetlerinden sonra "âdâb" başlığı altında ele alınmıştır (bk. ÂDÂB).

Dinî-ahlâkî mahiyetteki edep kitaplarının en dikkate değer olanlarından biri, *Edebü'l-vezîr* (*el-Vizâre*, Kahire 1976) ve *et-Tuḥfetü'l-mülûkiyye fi'l-âdâbi's-siyâsiyye* (İskenderiye 1978) başlıklı iki eser daha yazmış olan Ebü'l-Hasan el-Mâverdî'nin *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* adlı eseridir. Giriş mahiyetindeki bir bölümle "Edebü'l-ilm", "Edebü'd-dîn", "Edebü'd-dünyâ" ve "Edebü'n-nefs" bölümlerinden oluşan eser, dinî ve din dışı konulardaki edep kültürünün en olgun ürünlerinden biridir. Ancak, gerek ilmî ve fikrî bakımdan gerekse sistematik yönden bu alanın en değerli örneği Gazzâlî'nin *İḥyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'idir. Eserde öğrenci-öğretmen münasebetleri, ibadetler, dua ve Kur'an okuma gibi dinî faaliyetlerin mânevî ve ahlâkî cephesi, yeme-içme, evlenme ve aile hayatı, iş hayatı, uzlaşma (ülfet), kardeşlik, muaşeret ve arkadaşlık gibi sosyal ilişkiler; uzlet, sema ve vecd gibi tasavvufî hal ve hareketler "Adâb" ana başlığı altında incelenmiş ve bu suretle edep terimine dinî, dünyevî, tasavvufî, ahlâkî ve sosyal uygulamaları sistematize eden ilke ve kuralları içine alacak şekilde kapsam zenginliği kazandırılmıştır.

Edep terimi "gelenek, görenek, ahlâk" gibi ilk anlamları yanında İslâm kültürünün tarihî gelişimi içinde çeşitli mevkiler, meslek ve sanatlar; eğitim ve öğretim; tasavvuf ve tarikat; ilmî araştırma ve tartışmalar; ibadet, dua ve Kur'an okuma gibi dinî faaliyetler; yeme içme, giyim kuşam, temizlik vb. günlük meşguliyetler; her türlü sosyal ilişki ve hayatın diğer bütün alanlarına dair bilgiler ve en uygun davranış tarzları için kullanılan son derece geniş kapsamlı bir terim haline gelmiştir. Şüphesiz bütün bu konularda en ideal örnek Hz. Muhammed kabul edildiği için İslâm ahlâk ve edep literatürüne giren eserlerin çoğunda "Âdâbü'n-nebî" veya benzer başlıklar altında Hz. Peygamber'in ahlâkî kişiliği ilk örnek olarak sunulmuştur.

Edep kavramı baştan beri ahlâkî-dinî kurallar, gelenek ve görenek, muaşeret kuralları gibi anlamları yanında aydın olabilmek için gerekli bilgileri ve genel kültürü ifade eden bir terim olarak da kullanılmış, bu şekilde özellikle Arap-İslâm kültüründe edebin Türkçe'deki "edebiyat", Batı dillerindeki "littérature" anlamında kullanımı giderek yaygınlık kazanmıştır. Nitekim bugün Arapça'da edebiyat için sadece edep kelimesi kullanılmaktadır.

Edep kavramı zaman içerisinde kazandığı çeşitli anlamlarıyla Türk-İslâm kültür tarihine de girmiş, ayrıca Batı dillerindeki "littérature"ün karşılığı olarak XIX. yüzyıla kadar edep, ilmü'l-edeb veya ulûm-i edebiyye tabirleri görülürken bu yüzyılın sonlarından itibaren edebiyat kelimesi kullanılmaya başlanmıştır (bk. EDEBİYAT).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "edb" md.; Fîrûzâbâdî, *el-Ḳāmûsü'l-muḥîṭ*, "edb" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "edeb" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "edb" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "edb" md.; M. F. Abdülbâkī, *el-Mu'cem*, "de'b" md.; Dârimî, "Feżâ'ilü'l-Ḳur'ân", 1; İbnü'l-Mukaffa', *el-Edebü'l-kebîr*, Kahire 1330; a.mlf., *el-Edebü'ṣ-ṣaġîr*, Kahire 1332; İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib*, Beyrut 1405/1985, s. 14-20, 162, 558; İbn Hibbân, *Ravżatü'l-'uḳalâ' ve nüzhetü'l-fużalâ'* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd v.dğr.), Beyrut 1397/1977, s. 219-223; Batalyevsî, *el-İḳtiḍâb fî şerḥi Edebi'l-küttâb* (nşr. Mustafa es-Sekkā — Hâmid Abdülmecîd), Kahire 1981, s. 49-50, 100-101; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 38-49; Abdülkādir el-Bağdâdî, *Ḫizânetü'l-edeb*, IX, 431-435; Aclûnî, *Keşfü'l-ḫafâ'*, I, 70-71; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 236; III, 790-791; C. A. Nallino, *La Littérature arabe* (trc. Ch. Pellat), Paris 1950, s. 7-26; Şevkī Dayf, *Târîḫu'l-edeb*, I, 7-8; Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara 1980, s. 1-5; Tâhâ Hüseyin, *Min Târîḫi'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut 1981, I, 24-33; I. Goldziher, "Edeb", *İA*, IV, 105-106; F. Gabrieli, "Adab", *EI²* (Fr.), I, 181-182; Ch. Pellat, "Adab", *EIr.*, I, 439-444; Nihad M. Çetin, "Arap (Edebiyat)", *DİA*, III, 294-295.

MUSTAFA ÇAĞRICI

☐ TASAVVUF. "Esas, kural, âyin, hüküm, şart, ahlâk, saygı, terbiye ve nezaket" gibi anlamlara gelen edep terimi üzerinde tasavvufun doğuş döneminden itibaren önemle durulmuş, tanımları, yorumları ve tasnifleri yapılmıştır. İlk sûfîlerden İbn Atâ edebi "hep güzel şeylerle birlikte olma", Abdullah b. Mübârek "kendini tanıma" şeklinde tarif etmişlerdir (Kuşeyrî, s. 559, 562). Ebû Hafs el-Haddâd tasavvufu tanımlarken onun edepten ibaret olduğunu söyler. Sûfîler edebin tanımından çok gayesi, faydası ve çeşitleri üzerinde durmuşlardır. Ebû Ali ed-Dekkāk'a göre insan ibadetiyle cennete girer, ibadetteki edebiyle de Allah'a erer. Zünnûn el-Mısrî, edep gözetmeyen bir müridin bu yolda mesafe alsa bile başlangıç noktasına döneceği görüşündedir. Sehl b. Abdullah da Allah'a ihlâsla ibadet etmek için nefsin edeple kahredilmesi gerektiğini belirtir (*a.e.*, s. 559, 562, 563).

Sûfîler tasavvufun genel esaslarına uygun olarak edebi zâhirî ve bâtınî olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Zâhirî edep beden ve şeriatla, bâtınî edep ise kalp ve Hak'la ilgilidir. Her ikisine de önem verilmekle birlikte esas olan bâtınî edeptir. Zira edebin bu şekli mutlaka bedene de yansır. Bundan dolayı Cüneyd-i Bağdâdî, hacca giderken Bağdat'a uğrayan müridlerinin son derece saygılı ve nazik davrandıklarını görünce Ebû Hafs'a, "Müridlerini saray mensupları gibi edeplendirmişsin" demiş, Ebû Hafs da, "Hayır, onların bâtınlarındaki edep zâhirlerine yansımıştır" diye cevap vererek müridlerinin gösterişçi bir davranış içinde olmadıklarını anlatmak istemiştir. Nitekim bir hadiste, "Kalbi huşû içinde olanın bedeni de öyle olur" denilmiştir (Sülemî, s. 122).

Ebû Nasr es-Serrâc dünya ehline, dindarlara ve âriflere mahsus olmak üzere üç türlü edepten bahseder. Güzel konuşma, şiir ezberleme, bilgi zenginliği, siyaset kültürü dünya ehlinin; nefis terbiyesi, ruhun bedene hâkim kılınması, haddini bilme ve bayağı arzulardan kurtulma dindarların; gönül temizliği, ruhu koruma, ahde vefa, mânevî hallere dikkat etme gibi hususlar da âriflerin edebidir (*el-Lüma'*, s. 195).

Çeşitli kesimlere mensup insanların kendilerine has edepleri bulunduğunu düşünen mutasavvıflara göre genellikle edep şeriat, hizmet, Hak ve hakikat edebi olarak dörde ayrılır. Şeriat edebi Allah tarafından vahiy ve ilhamla öğretilir. Allah Peygamber'ini, Peygamber de ümmetini bu edeple terbiye etmiştir. Allah'ın Peygamber'ine öğrettiğine "ilâhî edep", Peygamber'in ümmetine öğrettiğine "Muhammedî edep" denir. Bu iki-

sini içeren şeriat edebi şer'î hükümlerin titizlikle uygulanmasından ibarettir. Hizmet edebi padişahların ve devlet adamlarının huzurunda gözetilen edeptir. Sûfîlere göre hakiki hükümdar Allah'tır. Hükümdarlara karşı gösterilen edebin hakikati Hakk'a gösterilen edeptir. Hizmet edebi şeriat edebinin özel bir kısmını teşkil eder. Hizmet edebinde edepten maddî bir fayda umulursa kişi aslında kendine hizmet etmiş olur. Hakk'a karşı edep nerede, ne zaman ve kimde zâhir olursa olsun Hakk'ı kabul edip O'na boyun eğmek, O'ndan geleni asla reddetmemek ve her vakit O'ndan razı olmaktır. Hakikat edebi, insanın Hak'ta fâni olup kendini ve edebi görüp gözetmemesidir. Burada edepten söz etmek dahi edebe uymaz. Sûfîlere göre belli hal ve makamlarda edep gereği olarak edep terkedilir. Edep daha çok resmiyetin olduğu yerlerde söz konusudur. Samimiyet, dostluk ve sevginin bulunduğu yerde edep gözetmek edebe uymaz. Bunun için Cüneyd, "Sevgi tam, dostluk mükemmel olursa edebe riayet etmek gerekmez"; İbn Atâ da, "Edepliler arasında edebi terketmek edeptir" (Kuşeyrî, s. 563) demişlerdir. Ayrıca emirlere uymak edepten üstün görüldüğü için emrin gereğini yapmak edebin gereğine göre davranmaktan daha faziletli kabul edilmiştir.

Birçok hayır ve faziletin kaynağı olan edebe uygun davranış tasavvufî hayatta çok geniş bir uygulama alanı bulmuştur. İlk sûfîler, camiye girmenin edebinden helâya girmenin edebine kadar bütün davranışlarını belirli kurallar çerçevesinde düzenlemişlerdir. Daha sonra tarikatlar döneminde bu kurallar "âdâb", "âdâb ve usul", "âdâb ve erkân" tabirleriyle ifade edilmiştir. Tasavvuf ve tarikat terbiyesinin amacı da sâliki Hakk'a ve halka karşı hem zâhir hem de bâtın itibariyle edepli hale getirmektir. Sûfîler, zarafet ve nezaketin kaynağı olan bu anlayışı çok sık kullandıkları "Edeb yâhû!" sözüyle ifade etmişlerdir.

Tasavvuf ve tarikat ehli arasında üzerinde önemle durulan edep şekillerinin başlıcaları müridlerin şeyhe, şeyhin müridlere karşı göstermesi gereken edep; müridlerin kendi aralarında uymaları gereken edep; sohbet, sefer, sofra, evlenme, fakirlik ve zenginlik âdâbı; tarikata girme, hırka giyme, tekke, semâ, devran ve zikir âdâbı; inzivâ ve çile âdâbı; uyku âdâbı; kabir ve türbe ziyaretinin âdâbı şeklinde sıralanabilir. Tarikat mensuplarının edep kurallarına verdikleri bu önem bazı hallerde özden uzaklaşma ve ruhî değerlere yabancılaşma gibi bir sonuç doğurmuş, bu da şekilden çok öze, bedenden fazla ruha, dıştan ziyade içe ehemmiyet vermesi gereken tasavvufun merasimcilik ve gelenekçilik haline dönüşmesine sebep olmuştur. Bu anlayış ve uygulamaya karşı ilk ciddi tenkitler Melâmîler'den gelmiştir. Melâmîler, tasavvufun ruhunu ve özünü kuvvetli bir şekilde vurgulamak için tarikat âdâb ve erkânını reddederek şekilci ve merasimci olmayan sade bir sûfîliği savunmuşlardır. Ancak zaman zaman kalenderîler, abdallar gibi çeşitli zümreler Melâmîliğin bu anlayışını istismar ederek zâhirî edebe riayetsizliği hiçbir kural tanımamaya ve İbâhîliğe kadar götürmüşlerdir.

BİBLİYOGRAFYA:

Hâris el-Muhâsibî, *Âdâbü'ṣ-ṣûfiyye*, Beyrut 1987; a.mlf., *Kitâbü Teʾdîbi'l-mürîd* (er-Riʿâye li-ḥuḳūḳıllâh içinde, nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Âbideyn 1970, s. 607-627; a.mlf., *Âdâbü'l-faḳr ve şerâʾiṭuh*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2650, s. 37-92; Serrâc, *el-Lümaʿ*, s. 141, 194-195; Sülemî, *Ṭabaḳāt*, s. 52, 53, 69, 122, 189, 207, 225; Kuşeyrî, *er-Risâle*, II, 558-572, 731-752; Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb* (Jukovski), s. 432; Herevî, *Menâzil*, s. 26; a.mlf., *Ṭabaḳāt*, s. 114, 251-258, 358; Gazzâlî, *İḥyâʾ*, Kahire 1939, II, 2, 251; Abdülkādir-i Geylânî, *el-Ġunye*, Beyrut 1928, II, 137-175; Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbü'l-mürîdîn* (nşr. Necîb Mâyil Herevî), Tahran 1404/1984; Sühreverdî, *ʿAvârifü'l-maʿârif*, Beyrut 1966, s. 275, 281-443; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûḥât*, I, 178, 604; II, 375, 633, 638; IV, 60; Necmeddîn-i Dâye, *Mirṣâdü'l-ʿibâd*, Tahran 1366 hş., s. 256, 286; Mevlânâ, *Mesnevî*, II, 333 (beyit nr. 1764); Azîz Nesefî, *Kitâbü'l-İnsâni'l-kâmil*, Tahran 1403/1983, s. 119-130; İbnü'l-Hatîb, *Ravżatü't-taʿrîf*, Kahire 1387/1968, s. 485, 669; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 89-103; II, 438, 575; Aziz Mahmud Hüdâyî, "Risâle fi't-tarîkati'l-Muhammediyye ve Tarîkatnâme" (*Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî* içinde, nşr. Mehmed Gülşen), İstanbul 1341, s. 15-24; İbrâhim Hakkı Erzurûmî, *Mârifetnâme*, İstanbul 1310, s. 528; Eşrefzâde, *Müzekki'n-nüfûs*, İstanbul 1328, s. 255; Aclûnî, *Keşfü'l-ḫafâʾ*, I, 70; Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, İstanbul 1989, s. 14-37; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlevi Âdâb ve Erkânı*, İstanbul 1963.

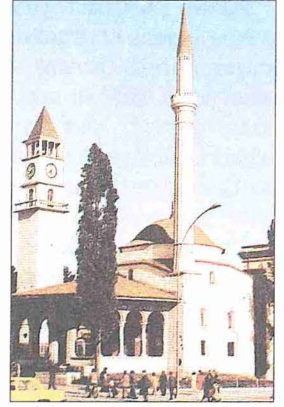

SÜLEYMAN ULUDAĞ

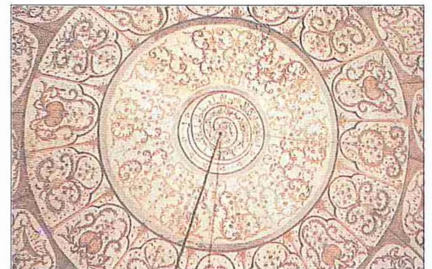
EDHEM BEY CAMİİ

Arnavutluk'un başşehri Tiran'da XVIII. yüzyılda yapılmış cami.

Şehrin merkezindeki meydanda, belli başlı bütün Osmanlı şehir ve kasabalarında görülen saat kulesinin yanında bulunmaktadır. Kitâbesine göre 1208'de (1793-94) tek kubbenin örttüğü kare bir mekândan ibaret olarak inşa edilmiştir. Revaklar ise tesbit edildiğine göre 1238'de (1822-23) caminin iki dış cephesine bitişik şekilde yapılmıştır. Kitâbesinde yapının bânisi olarak Molla Bey gösterilmektedir: "Cenâb-ı mîr-i a'zam sâhibü'l-hayrât Molla Bey / Edip tarh-ı esâsıyla ibâdetgâh-ı can-bahşâ / ...Şeref-yâb oldu itmâmıyla işbu kubbenin lâkin / Muvaffak olmadı itmâmına minârenin ammâ". Ekrem Hakkı Ayverdi ise bir vakıf kaydına dayanarak caminin bânisinin Şâban oğlu olduğunu yazar. Molla Bey 1808'de ölmüş, oğlu Hacı Edhem Bey camiyi 1238'de (1822-23) tamamlatmıştır. Caminin yapım tarihçesini anlatan ve tamamlanması hususunda bilgi veren manzum ikinci kitâbesi şair Sûzî Çelebi tarafından yazılmıştır. Edhem Bey Camii, Arnavutluk'ta Enver Hoca'nın Mao'nun sert komünist rejimini uygulamaya başladığı yıllarda ibadete kapatılmışsa da (1966) ülkenin başka yerlerinde olduğu gibi tahrip edilmemiştir. 1968 yılı Martında güçlükle ziyaret izni alınarak görülen mâbed daha sonra müze olarak kullanıldığı için korunmuştur. Arnavutluğun demokrasiye geçtiği 1990'lı yıllarda ise tekrar cami olarak ibadete açılmıştır.

Edhem Bey Camii - Tiran / Arnavutluk

Edhem Bey Camii'nin kubbesi içindeki kalem işi süslemeler